

з урахуванням гендерного підходу; 2) гендерна нейтральність або гендерна асиметричність у змісті навчально-виховного процесу; 3) відсутність інтегративного та міждисциплінарного підходу до проблеми статевої соціалізації дітей; 4) зниження виховної функції вчителя початкової школи; 5) формальне проведення виховної роботи щодо подолання гендерних стереотипів, упереджень тощо; 6) недостатня пропедевтична робота педагогічного колективу у напрямі захисту прав і свобод дітей.

У процесі аналізу наукової літератури та передового педагогічного досвіду були виявлені педагогічні умови щодо конструювання безпечного середовища у початковій школі на засадах гендерного підходу: 1) гуманізація навчально-виховного процесу на засадах особистісно-орієнтованого та гендерного підходів; 2) суб'єкт-суб'єктна, партнерська взаємодія в діаді «вчитель-учень/учениця»; 3) гармонізація дитячо-батьківських відносин і спілкування на основі педагогіки співробітництва в тріаді «батьки – учні – вчитель»; 4) орієнтація на індивідуальний розвиток дитини, її здібності, уподобання, дотримання прав реалізації можливостей обох статей; 5) створення доброзичливої атмосфери в середовищі однолітків; 6) наявність в учителя здоров'язбережувальних та гендерних компетентностей; 7) проведення профілактичних та оздоровчих заходів з метою запобігання насилля над дітьми, захисту їх найвищих інтересів тощо.

Отже, побудова безпечного середовища в початковій школі на засадах гендерного підходу, можлива за умови реалізації особистісного потенціалу молодших школярів, формування у них свідомого ставлення до власного здоров'я, ведення здорового способу життя, наочіння навичкам ненасильницької поведінки, розвиток гуманних ставлень між дівчатками і хлопчиками як необхідного чинника рівноцінної самореалізації обох статей в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1 (Особистісно-орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади). – 280 с.
2. Говорун Т. Гендерна психологія : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Т. Говорун, О. Кікінежді. – К. : Академія, 2004. – 308 с.
3. Захаренко О. Слово до нащадків / О. Захаренко. – К. : СПД А. М. Богданова, 2006. – 216 с.
4. Кравець В. Історія гендерної педагогіки : [навч. посібник]. – Тернопіль : Джура, 2005. – 440 с.
5. Кравець В. П. Гендерна соціалізація молодших школярів : навч. посібник / В. П. Кравець, Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 192 с.
6. Мудрик А. О полоролевом (гендерном) подходе в социальном воспитании / А. Мудрик // Воспитательная работа в школе. – 2003. – № 5. – С. 15 – 19.
7. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
8. Основи теорії гендеру. – К. : К.І.С., 2004. – 535 с.

Оксана Юрчик,
аспірантка,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ШКІЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

У статті розкрито причини і психологічні чинники шкільного насильства в учнів початкових класів. Обґрунтовано необхідність здійснення системних психопрофілактичних заходів щодо його попередження.

Oksana Yurchyk

THE ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL FACTORS OF SCHOOL VIOLENCE AT ELEMENTARY SCHOOL

The article analyzes the causes and psychological factors of violence in primary school. The necessity to carry out the systematic psychological measures on its prevention is proved.

Тема шкільного насильства є популярною у засобах масової інформації та актуальною на конференціях, науково-практичних семінарах з психології. Ґрунтуючись на узагальненнях ЗМІ, можна стверджувати, що нині згаданий феномен набуває все більшого поширення. Проте, за дослідженнями вчених, насильство у школі жодним чином не можна назвати новітнім явищем. На жаль, воно завжди супроводжувало процес навчання впродовж тривалого часу, у формі публічного, принизливого, фізичного та вербального покарання учня вчителем. В останні роки вітчизняна демократична і гуманна школа зіткнулася з проблемою насильства, об'єктом якого ставали учні та вчителі. Не є виключенням і світ дітей початкової

школи, у повсякденні якого нерідко спостерігається відсутність делікатності та турботи у взаємостосунках, а також прояви невмотивованої агресії та патологічної негуманності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із порушеної теми виявив професійний інтерес до цієї проблеми у вчених різних сфер знань – філософів, педагогів, правознавців, психотерапевтів. Водночас, психологічні аспекти насильства щодо дітей широко представлені у працях А. Асмолова, С. Болтвіця, Б. Братуся, Т. Драгунової, В. Знакова, Н. Зінов'євої, Л. Зюбіна, Н. Левітова, С. Максименка, Н. Максимової, Н. Михайлової, Г. Прихожан, Л. Семенюк, Н. Солдатенко, Д. Фельдштейна та ін. Проблема насильства в освітньому середовищі стала предметом наукового аналізу в працях М. Алексєнко, К. Дамбах, О. Дроздова, Є. Дубровської, Е. Кіричевської, Я. Колодзейчик, К. Коруби, О. Маланцевої, Д. Ольвеуса, В. Оржеховської, В. Ролінського, Е. Чемеровскої-Коруби, І. Харламової, М. Ясеновської та ін.

Мета статті – вивчити і проаналізувати чинники шкільного насильства в початкових класах та на основі цього обґрунтувати необхідність здійснення психопрофілактичних заходів.

Для розуміння причин шкільного насильства важливим є узагальнення теоретико-експериментальних досліджень, згідно яких на індивіда впливає низка чинників різних рівнів: особистісного, сім'ї, школи та групи однолітків, громади та культури. Шкільне насильство не починається ізольовано, і лише складні поєднання цих факторів створюють передумови для цього ганебного явища [2].

Існує багато причин, чому учні чинять насильство. Учені виділяють особистісні чинники, що ведуть до проявів насильства між школярами: запальний темперамент, імпульсивність характеру, низький рівень емпатії, відсутність соціального інтересу, егоїстичне врахування лише власних потреб, перевага бажання досягти контролю та уваги над бажанням створити дружні стосунки. Поведінка кривдників може бути спричинена такими розладами та порушеннями у розвитку, як синдром дефіциту уваги та гіперактивності, розлад поведінки, біполярний розлад, опозиційний розлад, посттравматичний стресовий розлад, синдром нарцисизму. Потенційні жертви також можуть мати певні особистісні особливості (помітні для оточуючих), через які вони стають «мішенями» для кривдників. Серед них – фізичні недоліки чи зовнішність, особливості поведінки (замкненість чи настирливість), погані соціальні навички, хвороби, низький інтелект та труднощі в навчанні, а також перелічені вище розлади поведінки [3].

Шкільне насильство може бути інструментом, за допомогою якого реалізуються різноманітні механізми психологічного захисту. Із захисних реакцій, що трапляються у дітей, найтиповішими є: пасивний протест, опозиція, імітація, емансипація, компенсація й ізоляція. Коротко зазначимо, як проявляється насильство в рамках кожної захисної реакції. Опозиція – форма активного протесту проти норм і вимог дорослих. Виявляється вона може як фізичними, так і словесними поведінковими реакціями. Імітація – це реакція, що виявляється у намаганні в усьому наслідувати певну особу. Дитина поширює позитивну реакцію на всі риси цієї людини: і хороші, і погані. Якщо «герой» чинить насильство, тоді наслідується і це.

Емансипація – це боротьба дітей за самоствердження, свободу. У більшості випадків дитина проєктує на себе способи поведінки і риси характеру дорослих. На жаль, сьогодні позитивних взірців дуже мало. Компенсація – це реакція, за допомогою якої дитина намагається заповнити і пояснити собі слабкість і невдачі в одній галузі – досягненнями в іншій. Діти, які вдаються до компенсації, спочатку самі страждають від знущань. Якщо ні в сім'ї, ні у школі вона не може реалізувати компенсацію – виникає бунт. Дитина починає поводитися грубо і нахабно. Ізоляція – вид захисту, коли, взявши іграшку, дитина «дозволяє» їй робити те, чого самій не можна: бути жорстокою, висміювати інших тощо. Ці чинники, на нашу думку, слід розглядати як потенційні, які втілюються під впливом певних соціально-педагогічних умов.

До сімейних чинників, що можуть сприяти виникненню шкільного насильства, слід віднести відсутність «тепліх» стосунків батьків з дитиною, слабкий або занадто сильний контроль над дитиною, ігнорування її потреб, прийняття та моделювання агресивної поведінки батьками чи іншими значущими дорослими. Існує також і міжгенераційний зв'язок: у батьків, які здійснювали насильство, діти більш схильні також знущатися над однолітками [3]. Крім того, у сім'ях, де батьки або один з них зловживають алкоголем, наркотиками чи іншими небезпечними речовинами, діти мають серйозний ризик залишитися без опіки батьків, зазнавати емоційного, фізичного та сексуального знущання і навіть самим почати вживати ці психотропні речовини. Такі батьки нездатні забезпечувати фізичну та емоційну стабільність стосунків, якої потребують діти.

Чинниками підвищеного ризику прояву насильницької поведінки школярів є досвід попередньої агресивної чи жорстокої поведінки, зазнавання у дитинстві фізичного чи сексуального насилля, вдома чи в громаді, генетичні фактори (сімейна спадковість), вплив жорстокості в медіа (телебачення, фільми, Інтернет), вживання наркотиків або алкоголю, наявність вогнепальної зброї вдома, комбінація стресогенних соціоекономічних чинників сім'ї, пошкодження мозку тощо. Також проживання в районах з низьким рівнем безпеки веде до посилення насильства, у той час як позитивні моделі поведінки серед дорослих мають зворотний вплив. Телебачення, де часто показують жорстокі фільми та насильство, має дуже серйозний вплив на формування ціннісної системи та поведінки. Десятки досліджень впливу телебачення

підтверджують, що неповнолітні поступово починають вважати насильство способом вирішення проблем та імітують побачене в реальному житті. Телебачення, фільми та ігри стимулюють сфери значущості та впливовості, сферу сприйняття нового досвіду дитини.

Вплив шкільного середовища вважається дуже важливим у створенні умов для припинення насильства. Ставлення адміністрації, вчителів показує їхнє прийняття чи неприйняття певних моделей поведінки дітей. Багато вчителів ігнорує шкільне насильство, а тому кривдник не отримує відповідного покарання за свої дії, що продовжує цикл насильства.

Культуральні чинники, які включають засади функціонування суспільства, особливості підтримання та встановлення стосунків в сім'ї та між однолітками, прийнятні методи вирішення конфліктів з метою досягнення порозуміння у прошарках та взаємодії різних соціальних груп. Під час процесу соціалізації – цінності, ідеали, норми, зразки поведінки тощо, стають частиною самосвідомості зростаючої особистості. Вони формують і регулюють її поведінку. Культури європейські та азіатські (Заходу та Сходу) мають багато значущих відмінностей, а це, в свою чергу, визначає певні межі ненасильницької поведінки, в яких може діяти людина.

У процесі вивчення причин шкільного насильства, скористаємося результатами досліджень канадських науковців про вплив генетичних факторів на поведінку дитини. Як показали спостереження за моно- і дизиготними близнюками, фізична агресивність дитини значною мірою пояснюється її генами. Вчені з'ясували, що різні підходи до виховання дітей не відіграють великої ролі, як це донедавна вважалося. Навпаки, поведінка дітей визначалася здебільшого генетичними чинниками, що впливали і на агресивність, і на періоди стабільності. Утім, вчені наголошують, що «такий генетичний зв'язок не означає, що траєкторія фізичної агресії в дітей закладається вже в утробі матері, і її не можна змінити». У цьому зв'язку освітній портал «Педпреса» зауважує, що генетичні чинники завжди можуть вступати у взаємодію із зовнішніми в причинно-наслідковому ланцюжку агресії у дітей. Іншими словами, якщо дитина погано поводить, то це зовсім не означає, що вона не може змінитися на краще пізніше. Як свідчать лонгitudні дослідження природи дитячої агресивності, більшість людей із часом навчається шукати альтернативу фізичному насильству. А жорстка реакція на дитячу агресію в ранньому віці з боку батьків і ровесників може викликати у відповідь удари. Тому боротися з цим явищем треба обережно та продумано [1].

У контексті нашого дослідження, було з'ясовано, що насильство з'являється: 1) через роздратованість, невдачі, злість, заздрощі, ревності; 2) через невміння мирно домовитись; 3) без причини; 4) як реакція у відповідь на систематичні образи. Отже, перш за все, учні «полюбляють» агресивні і фрустраційні ситуації.

Психологічна профілактика насильства в освітньому середовищі зумовлена сучасними потребами науки та практики. Дані наукової психології свідчать про те, що вже у першому класі у кривдників проявляються нестійкість у поведінці, грубощі, жорстокість, конфлікти з педагогами. Ці явища можна пояснювати як прояв особливостей віку (особливо 6-річних дітей) – незавершеністю розвитку їхньої нервової системи, переважанням процесу збудження над процесом гальмування, зростанням ролі другої сигнальної системи (мови), зміною провідної психічної саморегуляції від мимовільної до довільної та ін. Проте практика доводить помилковість цих тверджень. Насправді ж, якщо вчасно не провести профілактичну роботу щодо попередження шкільного насильства, то в подальшому поведінка дітей може виявитися у вигляді насмішок, цькування, обзивань, необ'єктивного оцінювання, висміювання, приниження в присутності інших, відмови від спілкування.

З огляду на сказане вище, першочерговим, поряд із необхідністю організації допомоги постраждалим дітям, є завдання створення системи заходів психологічної профілактики шкільного насильства для учнів молодшого шкільного віку. Таким чином, вирішення зазначеної проблеми має не лише теоретичне значення, а й зумовить розроблення низки методичних, психодіагностичних рекомендацій щодо запобігання та подолання насилля над дітьми у початковій школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Знайдено причину дитячої агресії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pedpresa.com.ua>.
2. Espelage Dorothy Lynn *Bullying in American Schools : A Social-ecological Perspective on Prevention and Intervention* / Dorothy Lynn Espelage, Susan M. Swearer. – Lawrence Erlbaum Associates, 2004. – 385 p.
3. Halstead D. *The bully around the corner : changing brains – changing behaviours* / D. Halstead. – Canada : Brain Power Learning Group, 2006. – P. 151.